

ROZDZIAŁ 2

Socjologiczne i techniczne uwarunkowania więzienia. Wybrane aspekty

Człowiek jako element zbiorowości tworzył na przestrzeni dziejów wzory postępowania i instytucje, które czyniły jego życie bezpieczniejszym, wygodniejszym, bardziej zorganizowanym. Jedną z takich fundamentalnych instytucji powołanych do ochrony bezpieczeństwa powszechnego jest więzienie. Normy współżycia społecznego, wzmocnione przepisami prawa nie zawsze są akceptowane i przestrzegane przez wszystkich członków zbiorowości, społeczeństwa.

Więzienie jako instytucja, która chroni zbiorowość i pełni określoną funkcję w systemie kontroli społecznej, jest pochodną działań, odzwierciedlających wartości zbiorowości w zakresie utrzymania ładu społecznego. Jest wytworem materialnym zbiorowości, a co za tym idzie wytworem jej kultury, rozumianej jako ogół wytworów materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych sposobów postępowania przekazywanych kolejnym pokoleniom¹.

Z powyższego wynika związek kultury z pracą człowieka i jej wytworami. W literaturze przedmiotu występuje mnogość definicji pracy, które akcentują różne spojrzenia na tę specyficzną aktywność człowieka. Występowanie zróżnicowanych potrzeb, rozwijanie się złożonych struktur społecznych wymusiły oprócz specjalizacji także podział pracy². Z podziałem pracy wiąże się pojawienie różnorodnych zawodów, których zaawansowaną formą jest profesjonalizm, rozumiany jako zdolność realizacji zadań o wysokiej specjalizacji i umiejętność wdrażania do pracy także jednostek o mniejszych umiejętnościach i wiedzy zawodowej. Z pracą związany jest również termin kultura pracy, rozumiana jako całokształt wartości, norm, zwyczajów, symboli i wiedzy na temat pracy³.

¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1972, s. 78.

² E. Durkheim, *O podziale pracy społecznej*, PWN, Warszawa 1999, s. 324.

³ W. Kozek, *Praca w ujęciu socjologicznym*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 178.

Każde środowisko, grupę zawodową charakteryzuje specyficzna kultura pracy, która spełnia znaczącą rolę w socjalizacji do pracy. Proces socjalizacji może być postrzegany przez pryzmat wykonywania pracy na różnych szczeblach danej organizacji. Przystawanie wartości środowiska pracy, zdobywanie prestiżu i pozycji w grupie zawodowej, pokonywanie sprzeczności między rolami zawodowymi a innymi rolami przedstawia przyswajanie kultury pracy danego zawodu i może opisywać fazy rozwoju zawodowego. W toku rozwoju społecznego doceniano znaczenie czynności działalności zawodowej, czyli pracy instytucji zapewniającej bezpieczeństwo społeczne.

Relacje społeczne w więzieniu przebiegają na wielu wzajemnie przenikających się poziomach, które mają charakter formalny i nieformalny. Izolacyjna funkcja instytucji wymusza stosowanie technicznych wzmocnień systemu ochrony, które uzupełniają aktywność człowieka. Człowiek, adekwatnie do poziomu kultury technicznej zbiorowości, implementował rozwiązania techniczne zapewniające bezpieczeństwo.

Dokonując historycznego przeglądu instytucji więzienia, poczynając od starożytnych więzień w Egipcie, Persji, Grecji, Indiach czy Rzymie, dostrzec można rozwój narzędzi i urządzeń stanowiących techniczne zabezpieczenie tych miejsc, które spełniały przede wszystkim funkcje represyjne. Taka funkcja pozbawienia wolności dominowała także w średniowieczu. Więzienia mieściły się w wieżach grodów lub lochach, a więźniowie nosili ciężkie łańcuchy na rękach i nogach. Techniczne aspekty więzień ukierunkowane były na podkreślenie izolacji poprzez stosowanie kajdan, łańcuchów, ogrodzeń oraz narzędzi tortur. Pozbawienie wolności nie było sankcją zasadniczą, lecz służyło przygotowaniu do wykonania kar okaleczających bądź kary śmierci.

Przez długi czas rozwój więziennictwa europejskiego był powolny i nie podlegał istotnym zmianom, dopiero w XVI wieku doszło do znaczących zmian zarówno w prawodawstwie, jak i praktyce penitencjarnej. W tym czasie powstają w Anglii pierwsze zakłady penitencjarne, nazywane domami poprawy i pracy przymusowej, stanowiące pierwowzór współczesnego więziennictwa (1553). Miały one jednak zasięg ograniczony i nigdy nie znalazły szerszego naśladownictwa. Następnie w Holandii powstają tak zwane zakłady amsterdamskie, gdzie realizowano oddziaływanie przez pracę, nauczanie, umoralnianie i dyscyplinę (1595). Zakłady tego typu rozprzestrzeniły się w miastach należących do Hanzy, stąd jeden z nich był zlokalizowany w Gdańsku (1629). Nowatorskim rozwiązaniem w domach poprawy i w zakładach amsterdamskich było wprowadzenie elementów wychowawczych i przeorientowanie celu wykonania kary z typowo represyjnego na wychowawczy. Wytyczenie nowego kierunku w więziennictwie zapoczątkowało powolne dostrzegania innych poza represją funkcji więzienia.

Wprowadzenie elementów wychowawczych skutkowało weryfikacją sposobów izolowania osadzonych, wprowadzeniem mechanizmów kontroli w miejscach pracy i zajęć oświatowych czy religijnych.

Gruntowne zmiany w wykonywaniu kary pozbawienia wolności pojawiły się wraz z powstaniem całościowych sposobów postępowania z więźniami określanych mianem systemów penitencjarnych, które tak jak system celkowy ukształtowały się pod koniec XVIII (1790) wieku w Stanach Zjednoczonych, a następnie rozprzestrzeniły się w Europie, również na ziemiach polskich. Przez system penitencjarny należy rozumieć funkcjonalne powiązanie takich elementami składowych, jak przepisy określające wykonanie kary, architektura więzień, środki oddziaływania na osadzonych i kadra penitencjarna⁴.

System celkowy zakładał wewnętrzną poprawę człowieka wywołaną specyficzną organizacją pobytu więźniów. Skrajna samotność poprzez pojedyncze osadzenie, zakaz kontaktu z innymi więźniami, nakaz milczenia miały spowodować refleksje i wewnętrzną poprawę. Skutki były jednak inne od zakładanych. Sprzyjały destrukcji psychicznej osoby, a nie jego poprawie. Próbowano modyfikować system celkowy poprzez wprowadzenie wspólnego zatrudnienia, ale nadal z nakazem milczenia. Ostatecznie uznano, że system celkowy jest nieskuteczny i nie prowadzi do zakładanych celów. Postulat samotności i obojętne zachowanie ciszy preferował cele jednoosobowe, zaś zabezpieczenia mechaniczne wymagały prostych czynności, a co za tym idzie, społeczne kompetencje nie były aż tak istotne.

Przygotowanie człowieka do życia na wolności musi zawierać elementy uspołecznienia. Kierując się tym założeniem, opracowano założenia teoretyczne, a następnie wdrożono system progresywny (1840). Główną ideą postępowania z osadzonymi jest różnicowanie warunków odbywania kary w zależności od ich postawy mierzonej pracą i zachowaniem. Wymiar kary podzielono na etapy różniące się między sobą zakresem uprawnień i obowiązków. Od postępów więźnia zależy, czy poprawia sobie warunki odbywania kary czy jest degradowany do etapu, w którym obostrzenia i kontrola są na wyższym poziomie. Praca, zarówno na terenie więzienia, jak i poza nim, jako główny środek oddziaływania powoduje zmiany w organizacji wewnętrznej więzienia, zwłaszcza w zakresie realizowania funkcji izolacyjnej. Kontrola instytucjonalna zależy już nie tylko od zabezpieczeń mechanicznych, ale również obejmuje sferę relacji interpersonalnych w miejscach pracy, której istotną cechą jest jej ekonomiczna zasadność.

Określony sposób wykonania kary to także określone wymagania wobec personelu. Więzienie, którego zadaniem była izolacja osadzonych do czasu wykonania

⁴ J. Górny, *op. cit.*, s. 16.

innej kary (śmierć, wygnanie, okaleczenie) i stosowanie wobec nich przemocy w celu wymuszenia przyznania się do winy, określało też pewien profesjonalny model wykonawców czy nadzorców. Odmienne wymagania stawiano kadrze więzień, kiedy pojawiały się zaczątki pracy wychowawczej opartej na wykonywaniu pracy, nauce czytania i pisania czy oddziaływaniu moralnemu i religijnemu.

Realizacja oddziaływań wychowawczych, nawet naiwnie pojmowanych, wymaga specjalistycznego przygotowania w zakresie rzemiosła, pisania i czytania czy katechezy. Powiązanie tych elementów z celem ich stosowania to załóżek myślenia systemowego w zakresie organizacji wykonania kary i innych funkcji niż tylko represja. To także początek specjalizacji personelu, którego zawodowy rozwój następował od prostych zadań dozorowych do rozbudowanych funkcji pedagogiczno-resocjalizacyjnych.

Architektura więzień i stosowane zabezpieczenia techniczne są bezpośrednio związane z przyjętą filozofią wykonania kary. W systemach penitencjarnych ukierunkowanych na izolację osadzonych nasycenie urządzeń technicznych będzie proporcjonalnie większe od więzień, w których nie ma potrzeby ich stosowania. Stopień izolacji może być zróżnicowany i uzależniony od zagrożenia, które stwarzają osadzeni.

Nowoczesne narzędzia nadzoru wymagają odpowiednio przygotowanych wykonawców, których kompetencje techniczne i społeczne zapewniają funkcjonowanie instytucji. Profesjonalizacja tej grupy zawodowej jest odzwierciedleniem powszechnej tendencji aktywności zawodowej polegającej na rozwijaniu specjalizacji, w tym przypadku w bardzo specyficznej dziedzinie.

Współczesne więzienia są wyposażane w nowoczesne systemy wzmacniające bezpieczeństwo instytucji i osób tam pracujących. Pokonanie barier izolacyjnych staje się praktycznie niemożliwe. Rozbudowane systemy alarmowania, monitoringu, kontroli ruchu skutecznie przeciwdziałają ucieczkom więźniów. Wyposażenie indywidualne funkcjonariuszy w środki przymusu bezpośredniego pozwala na skuteczne interwencje i likwidacje zagrożeń. To co gwarantuje bezpieczeństwo jednym, może być przytłaczające dla innych.

Nowoczesne technologie usprawniają funkcjonowanie instytucji, pozwalają efektywnie gospodarować zasobami ludzkimi i czynią poszczególne obszary funkcjonowania człowieka bezpiecznymi. Pełnią też rolę wspomagającą i są instrumentem pozwalającym skutecznie kierować procesami społecznymi przebiegającymi w więzieniu. Nie powinny jednakże uczynić rzeczywistości więziennej odhumanizowaną i pozbawioną humanitarnej perspektywy. Technika jest przejawem siły systemu, dlatego zawsze należy pamiętać, że siła nie jest optymalną zasadą organizującą relacje między personelem i więźniami.